

I Wilses fotspor

Af Rigmor Berge

*- 130 år har jeg pønset på et Museum Universalis - en Park Academique.
En vitenskaps- og kunstrepublikk, som burde interessere alle landspubli-
kum.....*

*Jacob Wilse
Reiseiagttagelser II, 1792*

Dette sitat av Jacob Wilse er typisk for hans ånd. Han beholdt en livslang interesse for vitenskap, natur, landbruk og pedagogikk og var en flittig leverandør av høker, skrifter og avhandlinger på dette område hele sitt liv.

Da dette ble skrevet var han 56 år og sogneprest i Eidsberg i Norge, der han forble til sin død 10 år senere.

Han var vel lite kjent i sin samtid, da han ikke hadde de rette forbindelser, der kunne skaffe ham stillinger ved Universitetet eller Hoffet. Men i vår tid er bl.a. hans Spydebergs Beskrivelse flittig brukt som oppslagsverk. Ikke minst i egnshistorisk forskningsarbeid er hans publikasjoner av uvurdelig betydning.

La oss ta historiens støvler på og vandre i hans fotspor!

Jacob Nicolai Wilse er født i Lemvig i 1735. Faderen, Peder Wilse fra Mors, er latinlærer i byen, men mister sitt levebrød, da Jacob er fire år. Familien flytter da til moderens, Maren Bierregaards, barndomshjem på Nørre-Vinkel like vest for Lemvig. Hans mormoder Kirstine Bierregaard, nu enke, er en modig og storartet kvinne, som sammen med sin mann Niels hadde maktet å gi sine 11 barn både en god oppdragelse og god utdannelse.

„Børnene paa Nørre- Vinkel bleve godt opdragne. Sønnerne holdtes til Bogen, og Døttrene oplærtes vel i at gaae tilhaande i Huusholdningen, i alle slags qvindelige Arbeider og - mere end sædvanligt - i boglig kundskab, saa de skrev godt for sig og kunde tage Plads som Lærerinder i Lemvig og Holstebro."

*A.E.M. Tang i artiklen
"Om Familien paa Nørre-Vinkel".*

Kirstine Bierregaard, Jacobs mormoder, var i slektskap med vitenskapsmennene astronom Kirsten S. Longbjerg (Longomontanus) og professor Ole Borch. To av Jacobs morbrødre var presteutdannet og hadde fått kall i Norge. Bevisstheten om sine lærde aner kan ha gitt Jacob tanker om, at han også skulle blive til noe og komme seg ut i verden.

De hjemmeværende mostre på Nørre-Vinkel hadde tid for Jacob og hans små søsken og forkjælet dem kanskje en smule. Til gjengjeld plaget Jacob dem med spørsmål, de ikke kunne gi svar på, - slik en underlig dreng! Sikkert lærte de Jacob å lese og skrive de første bogstaver, da ihvertfall en av dem ble lærerinde.

Med en av sine mostre, Martha, senere gift Noe, holdt Jacob kontakt hele sitt liv. På slutten av århundret sendte han sin sønn Nicolai i hennes varetekt i Kiøbenhavn, da sønnen skulle studere teologi. Det var også Martha Noe som hadde Anna Cecilia Thorup i husholdningslære, da Jacob reiser til Kiøbenhavn i 1770 og gifter seg med henne. Kanskje var det inntrykket, som mostrene gjorde på Jacob, som fikk ham til å gå inn for et Fruentimmer-Academi, da han som voksen legger fram sine planer for undervisning.

Folkene på Nørre-Vinkel hadde kontakt med både fattige og kondisjonerte. Dette menneskelige, rike miljø måtte gi drengen mange impulser.

Omsider - i 1743 - får faderen Peder Wilse et prestekall i Søndbjerg og Odby på Thyholm. Hans svigermoder tilskyndet, at det blev noe av. Oppbruddet er kommet. Et nytt liv begynner for Jacob og hans familie. Hans fader og moder var sikkert vel tilfreds med å komme for seg selv i den store, rommelige prestegårdsbygning på Søndbjerg. Men hva med Jacob? Nei,

Parti fra Serup Strand, hvor Jacob Wilse i sin barndom og ungdom "hørte svalerne kvitre og bølgerne i fjorden bruse". Fra hans iagtagelser på Thyholm.

han rømmer tilbake til Lemvig og Nørre-Vinkel. D.v.s. han når ikke så langt, veien blev dog for lang for en 7-åring. Faderen hadde begynt med latinundervisning av drengen. Dette kan ha syntes for svært for Jacob, desuten gir faderen inntrykk av å være en alvorlig og streng mann. Nu lenges Jacob tilbake til mostrenes og mormoderens fang!

Etterhvert vender Jacob seg til det nye liv. Anders Hvas, sønnen til forhenværende sogneprest, er også med på latinundervisningen. Antakelig bodde han sammen med sin mor i Apotekergården. Veien til en leke- og skolekamerat er ikke lang. Etter et par års forløp begynner farens undervisning å interessere ham. Børneårene i Søndbjerg ble svært betydningsfulle for hans videre utvikling, spesielt hans syn for naturen og hans kjærlighet til den.

Her, langt ute på landet, med få mennesker og få adspredelser, må Jacob selv finne på ting for å få tiden til å gå. Når han ikke er under farens undervisning, som i tillegg til latinen også innbefattet tysk, fransk og matema-

tikk, tar han lange turer i omegnen til Serup og Søndbjerg strand. Han begynner å observere og notere. Han lager sitt eget lille apotek og samler ting sammen til et museum. Han skriver lærebok i geografi og gleder seg for første gang over å kunne se et kort over Danmark og plassere Thyholm på dette kortet! Vitenskapsmannen var vakt. Disse hans første notater og observasjoner er forløper til hans Iagttagelser på Thyholm, som han gjorde ferdig i 1762, d.v.s. det var hans yngre broder Niels, senere prest i Søndbjerg og Odby, som la den sidste hånd på verket.

I 1752 ble Jacob konfirmeret. I august samme år tar faren ham med til København, for at han skal lese til examen Artium. Han blir trygt losjert inn hos en av sine mostre. Ett nytt kapitel har begynt.

Året etter tok han examen Filosofikum, 18 år gammel. Faren ville da få ham hjem som degn i Søndbjerg og Odby:

- Min fader foreslog mig efter hans Biskops gode Tykke at antage Degnekaldet hos sig, men i Mangel af min lyst kom det ey videre, jeg søgte derimod at holde ved Kiøbenhavn til min Forfremmelse i Videnskaber...

Fra skriftet "Optegnelse af hidintil fremdragne levnet".

Denne gang ble det, som Jacob ville: Han forble i København og studerte. Etter noen år måtte han velge hovedstudium. Denne gang ble det, som faren ville: teologi. Jacob hadde ønsket seg naturvitenskapelige studier.

Jacob vendte aldri tilbake til Thyholm for å bli der, kun for kortere perioder, bl.a. som informator for sin broder Niels. Men det var alltid et sted, han vendte tilbake til med glede, også etter at han hadde bosatt seg i Norge.

I Norge er det to steder, som vi spesielt knytter til Jacob Wilse: Spydeberg og Eidsberg. Dette er to bygder like i nærheten av hinanden i Østfold Amt ved svenskegrensen. Allerede i 1764 var han på besøk i Eidsberg, der hans morbroder Niels Bierregaard var sogneprest. Det blir gjort forsøg på å ansette Jacob som kapellan hos Bierregaard, men det mislyktes. Først i 1768 får Jacob et prestekall: Spydeberg. Det første, han blir involvert i, er rettsa-

ker om prestegårdens grenser, en rett dårlig start! Det har sikkert også vært tungt å drive et prestekall og en prestegård uten en hustru.

I april 1770 drar han til Kiøbenhavn. Reisen, med hest, tager 11 døgn. Han drar rett til sin moster Martha Noe i Lille Torvegade på Christianshavn, der Chr. Noe driver bryggeri og Kjøpmansgård. Her møter han Anna Cecilia, den forelderløse pigen fra Søndbjerg, som også en kort periode var under hans foreldres formynderskap. Nå har hun vært to år under Martha Noes kyndige opplæring, hun kan alt om å føre en husholdning, håndarbeide og endog boklige sysler. Martha Noe har sikkert også øvd en religiøs innflytelse på Anna Cecilia, siden hun allerede i ungdommen knyttet seg til Hernhutbevegelsen og Brødremenigheten i Danmark.

Var brylluppet mellom Jacob Wilse og Anna Cecilia planlagt for år tilbake, eller skyldtes det deres møte denne sommeren? Wilse røper det aldri med ett ord. Men faktum er, at de gifter seg i Vor Frelsers kirke i slutten av juni denne sommeren og så dro rett til Spydeberg.

Slik tar Spydeberg prestegård seg ut i dag. Kresten Rusbjerg har fanget inn stemningen. I stuen blir det holdt sang-aftener og kulturkvelder. Bygningen og haven er fredet av Riksantikvaren.

Tiden som sogneprest i Spydeberg nytter Jacob meget flittig. Han omskaper prestegårdshaven til et mønster for andre. I disse årene blir også hans hovedverk Spydebergs Beskrivelse til. Det er et bokverk på mange hundre sider. Da verket omsider ble trykket, tapte han penger på det. Det var ikke så mange, som ville kjøpe det. Da boken var ferdig, startet han utgivelse av et månedsmagasin, der han selv skrev alt.

Allerede i Spydebergtiden begynner Wilse å ta opp planerne om et Universitet i Norge, men planerne ble kvalt. Wilse tapte penger på sitt bokprosjekt. Men det skulle bli andre tap på Spydeberg prestegård, som nesten ikke var til å bære: I 1771 får de en datter. Hun dør allerede etter et halvt år. Sommeren 1775 blir en ulykkessommer: de mister to barn til! Anna Cecilia er ikke frisk, men alligevel tager Jacob ut på en reise til Danmark og Tyskland sommeren 1776. Notater fra denne reisen innlemmer han i sitt 5-binds verk "Reiseiagttagelser fra de Nordiske lande", som han fikk utgitt på 1790-tallet. Anna Cecilia og Jacob har nå fire levende barn. Tre ligger begravet i sakrestiet i Spydeberg Kirke. I 1781 fødes igjen en sønn i prestegården. Han er svaklig helt fra fødselen og dør ett år senere. Året etter må Anna Cecilia gi tapt, tuberkulose og sorger forårsaket hennes alt for tidlige bortgang.

I sakrestiet i Spydeberg Kirke henger to epitafier: ett over Wilses barn og ett over Anna Cecilia. Begge er gripende menneskelige dokumenter og vel verd å studere. Jacob glemte aldri sin første kone, som også var hans store kjærlighet.

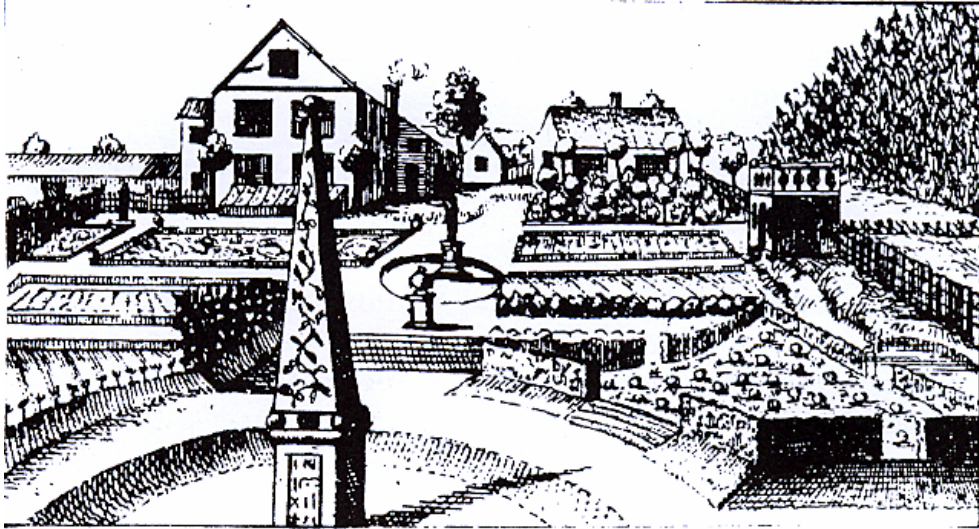
Men livet må gå videre.

I 1784 gifter han seg med Gurine M. Morland, datter av prokurator Morland, Rachestad. Hun blev en god stedmoder for hans fire barn. Sammen får de også mange barn. I 1786 blir prestekallet i Eidsberg ledig. Jacob søker og får det. En ny periode i hans liv begynner.

I 1786 er det også, at Kronprins Frederik er i Norge. Presten Hans Strøm, en av Wilses likesinnede gjør i denne forbindelse krav på et norsk universitet. Men det er først på 1790-tallet at Jacob kaster seg ut i debatten med full tyngde og på en uredd måte.

Sammen med andre patriotiske borgere var han med på å holde saken varm opp mot århundresskiftet. Sikkert er det, at uten

(Her mangler tekst. Red.)

Wilses tegning av prestegårdshaven i Spydeberg ca. 1778. Tegningen er gjengitt som kobbertrykk i Wilses verk Spydeberg Prestegiæld. Valdisholm Forlag, Norge har de sidste årene gjenopptrykket Wilses verker.

Sammen med andre patriotiske borgere var han med på å holde saken varm opp mot århundresskiftet. Sikkert er det, at uten denne kamp var det ikke blitt noe norsk universitet i Christiania i 1811, men nordmennene måtte lenge ha fortsatt å reise til Kiøbenhavn for å få høyere utdanning. Ja, selv vår store dikter og frihetsforkjemper Henrik Wergeland fremhever Wilses store innsats i denne saken.

I Eidsberg-tiden var Jacob Wilse med å starte Topographisk Selskap i Christiania, sammen med syv andre lærde. Selskapet utgav et skrift "Topografisk Journal". Til dette skrift leverte han manuskriptet "Eidsbergs Beskrivelse" som i nyere tid er utgitt i bokform.

De huslige sorger banker igjen på døren. I 1796 dør Gurine. Jacob er alene med 11 barn. I 1799 gifter han seg på nytt. Men det blir et kort samliv: allerede i 1801 dør Jacob Nicolai Wilse.

Hans spor ender på Eidsberg kirkegård i Norge. Men fortsatt kan vi vandre i hans tankeverden og dele hans iagttagelser, da han har etterlatt seg så utrolig meget skriftlig materiale.

Kilder:

Benny Boysens forord i "Professor Jacob N. Wilses Iagttagelser på Thyholm". Struer, 1980.

A.M. Tangs artikkel "Om familien paa Nørre-Vinkel". (fra det forrige århundre)

Chr. Møller Hansens artikkel "Professor J.N.Wilse". Hardsyssels Aarbog, bind 38, 1944.

Ny-utgivelser af Wilses verker på Waldisholm Forlag, Norge.

Stoff fra Anna Overgaard og Poul Hansen, Thyholm.

Slik startet det hele

I 1986 leste jeg i en gammel norsk bygdebok: - Jacob Wilse var født i Lemvig og vokste opp på Thyholm, der hans far var sogneprest i Søndbjerg og Odby sogn. -

Vi tok fram et kort over Danmark og fant stedene. Vi ringte sognepresten i Søndbjerg: -jo, vi var velkomne!

At min nysgjerrighet og denne første kontakt skulle få mange positive ringvirkninger, menneskelig og kulturelt, er gledelig.

Rigmor Bjerge